

Załącznik 1

Szlak architektury drewnianej

Materiał pomocniczy nr1

Załącznik 2

Szlak architektury drewnianej

SŁOWNICZEK:

- ▶ chata, chalupa – tradycyjny budynek wiejski
- ▶ młyn – budynek, w którym zboże miele się na mąkę
- ▶ kaplica – mała budowla sakralna
- ▶ kapliczka przydrożna – wolnostojąca niewielka budowla sakralna, mniejsza od kaplicy, wznoszona przy drogach lub na rozstajach dróg w celach wotywnych, dziękczynnych, obrzędowych itp
- ▶ konstrukcja zrębowa (konstrukcja wieńcowa) – konstrukcja ścian polegająca na układaniu drewnianych belek poziomo jedna na drugiej, w narożach belki łączone są złączami ciesielskimi (odpowiednim układem nacięć i wpustów)
- ▶ konstrukcja słupowo-ramowa – konstrukcja ścian składająca się z belek pionowych (słupów), poziomych (rygli) i ukośnych (zastrzałów), przestrzeń pomiędzy nimi może być wypełniona np. cegłą lub gliną
- ▶ polichromia – wielobarwne dekoracje malarskie ścian, stropów lub sklepień (pojęcie szersze od fresku – fresk oznacza konkretną technikę malarską i nie występuje w obiektach drewnianych)
- ▶ skansen, park etnograficzny – muzeum na wolnym powietrzu gromadzące przenoszone z regionu budynki wiejskie (chalupy, młyny, wiatraki, kościoły, szalasy, zagrody, itd.)
- ▶ spichlerz – wiejski budynek służący do magazynowania zboża
- ▶ typ śląski kościoła drewnianego – kościół drewniany, w którym nawa i prezbiterium są nakryte odrębnymi dachami o tym samym kącie nachylenia połaci (dach prezbiterium jest niższy niż dach nawy) – (rozróżnienie wprowadzone przez Ryszarda Brykowskiego Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku); oprócz śląskiego wyróżnia się też typ małopolski, wielkopolski i mazowiecki
- ▶ typ małopolski kościoła drewnianego – kościół drewniany, w którym nawa i prezbiterium nakryte są wspólnym dachem o jednej kalenicy, przy czym szerokość dachu kościoła wyznacza szerokość dachu nad prezbiterium (rozróżnienie wprowadzone przez Ryszarda Brykowskiego Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku)
- ▶ zabytek – definicja ustawowa (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)
- ▶ nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową
- ▶ Zgodnie z tą definicją zabytek to:
 - dzieło człowieka
 - świadectwo minionej epoki
 - posiada wartość (historyczną, artystyczną, naukową)
- ▶ Najogólniej: materialne świadectwo przeszłości

Geneza/ciekawostki

Jedną z metod zwrócenia uwagi na zabytki jest tworzenie szlaków turystycznych. Na terenie województwa śląskiego mamy trzy duże szlaki turystyczne: Szlak Zabytków Techniki, Szlak Orlich Gniazd i Szlak Architektury Drewnianej.

Szlak Architektury Drewnianej (SAD):

Powstał na terenie województw śląskiego, małopolskiego i podkarpackiego (2001-2003), później również w województwie świętokrzyskim. Jest to szlak turystyczny przeznaczony przede wszystkim dla turystów zmotoryzowanych.

Celem szlaku jest ocalenie przed zapomnieniem nie tylko architektury drewnianej, ale również kultury i sztuki ludowej.

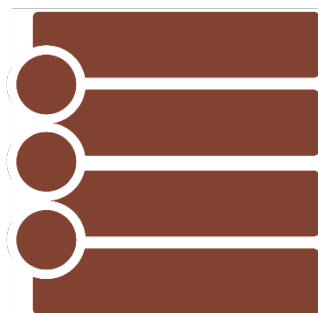
W województwie śląskim cały szlak ma ponad 1000 km i jest podzielony jest na tzw. pętle:

- ▶ Pętla Częstochowska
- ▶ Pętla Gliwicka
- ▶ Pętla Rybnicka
- ▶ Pętla Pszczyńska
- ▶ Pętla Beskidzka

W skład szlaku wchodzi obecnie 96 obiektów, w tym 78 obiektów sakralnych

Oprócz budynków sakralnych (kościoły, kaplice, dzwonnice) na szlaku są:

- ▶ Dom Matki Ewy w Bytomiu
- ▶ Chałupa Kawuloka w Istebnej
- ▶ Stara Karczma w Jeleśni
- ▶ Muzeum „Stara Chałupa” w Milówce
- ▶ Ruchoma szopka w Olsztynie
- ▶ Spichlerz w Przyszowicach
- ▶ Skansen „Zagroda Wsi Pszczyńskiej”
- ▶ Karczma w Sławkowie
- ▶ Szkoła w Starej Wsi
- ▶ Pałac myśliwski w Wiśle
- ▶ Leśniczówka w Złotnej
- ▶ Młyn wodny w Złotym Potoku
- ▶ Dom Tkacza w Bielsku-Białej
- ▶ Skansen w Chorzowie
- ▶ Enklawa budownictwa drewnianego w Wiśle
- ▶ Żywiecki Park Etnograficzny w Ślemieniu
- ▶ Beskidzki Dom Przytulnia w Brennej
- ▶ Muzeum Włocha w Istebnej

Graficzne oznaczenie szlaku nawiązuje do konstrukcji zrębowej. Jest to konstrukcja najczęściej spotykana w obiektach drewnianych na szlaku (i w naszym województwie)

Najstarsze kościoły drewniane w województwie śląskim prezentują tzw. typ śląski kościoła drewnianego. Typ ten charakteryzuje się tym, że jego nawa i prezbiterium są nakryte odrębnymi dachami o tym samym kącie nachylenia połaci (dach prezbiterium jest niższy niż dach nawy) – rozróżnienie wprowadzone przez Ryszarda Brykowskiego. Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku

Do najstarszych kościołów na szlaku należą:

- ▶ kościół pw. Wszystkich Świętych w Sierotach, (wieżba dachu nad prezbiterium datowana na 1427, ściany nawy datowane na 1457 r.)
- ▶ kościół pw. św. Marcina w Ćwiklicach (1466 r.)
- ▶ kościół pw. Wszystkich Świętych w Łaziskach (1467 r.)
- ▶ kościół Wniebowzięcia NMP w Gliwicach (1493?)
- ▶ kościół pw. św. Michała Archanioła w Księżym Lesie (1498 r.)
- ▶ kościół pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Poniszowicach (1499 r.)

Ciekawostki:

- ▶ Belk, kościół pw. św. Marii Magdaleny – na ogrodzeniu cmentarza wokół kościoła zachowana kuna – średniowieczne narzędzie kary, obroż nakładana na ręce lub szyję skazańca, w ten sposób osobę skazaną wystawiano na widok publiczny.
- ▶ Patrz hasło: kuna (narzędzie kary) w Wikipedii
- ▶ Bieruń Stary, kościół pw. św. Walentego – patrona zakochanych – 14 lutego odbywa się tu odpust św. Walentego, ciekawostką jest fakt, że nie jest on przekładany na niedzielę, odbywa się zawsze 14 lutego (drugi drewniany kościół pw. św. Walentego czyli patrona zakochanych jest w Woźnikach)
- ▶ Bobrowniki, kościół pw. św. Wawrzyńca – kościół dwuwieżowy – rzadkie rozwiązanie w drewnianej architekturze sakralnej, w naszym województwie jest to jedyny obecnie drewniany kościół dwuwieżowy
- ▶ Łaziska, kościół pw. Wszystkich Świętych – unikatowa konstrukcja ze słupem pośrodku nawy (podobna była w kościele drewnianym w Poniszowicach – obecnie nie zachowana)
- ▶ Miasteczko Śląskie, kościół pw. Wniebowzięcia NMP – w kościele zachowały się unikatowe napisy na ścianach i belkach: * inskrypcja znajdująca się na belce tęczowej, zawierająca rok budowy kościoła oraz, co jest wyjątkowe, nazwiska ówczesnego burmistrza, radnych oraz pisarza miejskiego, *za ołtarzem głównym, na ścianie prezbiterium, wyryty jest napis informujący o zarazie, jaka nawiedziła Miasteczko Śląskie w latach 1707–1708, *w nawie, obok wejścia bocznego, podpisał się prawdopodobnie budowniczy kościoła – cieśla, Marcin Gebck; drugie nazwisko (Joann Dzyjkowic) jest już prawie nieczytelne, *po wejściu na chór muzyczny zauważymy jeszcze jeden napis, wycięty na ścianie północnej kościoła, a informujący nie tylko o czasie założenia przyciesi (16 września 1866 roku), ale też o tym, jak to „dziatki boso w kościele byli”
- ▶ Podlesie, kościół pw. św. Idziego – ciekawe jest w nim połączenie ołtarza bocznego z amboną (na ambonę wchodzi się przez ołtarz)
- ▶ Truskolasy, kościół pw. św. Mikołaja – jeden z największych drewnianych kościołów w województwie śląskim, w jego bezpośrednim otoczeniu znajduje się aż 25 pomników przyrody
- ▶ Woźniki, kościół pw. św. Walentego – unikatowa dekoracja ambony z papier mâché, na cmentarzu obok kościoła znajduje się grób Józefa Lompy, śląskiego poety i nauczyciela
- ▶ Zabrze, kościół pw. św. Jadwigi – na rzucie zbliżonym do elipsy, z 4 wieżami (kościół z wyposażeniem w stylu art. Deco, 1928–1929)

Polichromie:

Wnętra kościołów zdobione były dekoracjami malarskimi (polichromie). Skromniejsze wymalowywano dekoracjami ornamentальnymi opartymi na motywach geometrycznych. Bogatsze – przedstawiały postacie świętych i sceny ze Starego czy Nowego Testamentu, czasem bardzo rozbudowane, jak na przykład scena Sądu Ostatecznego w kościele pw. św. Michała Archanioła w Rudzińcu, która zajmuje całą ścianę północną nawy. W prezbiterium często malowane były sceny pasyjne, tworząc swojego rodzaju opowieść o Męce Pańskiej. Malowidła te pomagały niepiśmiennym wiernym poznać i zrozumieć prawdy wiary. Wiele z tych przedstawień do dziś robi na nas wrażenie.

Kościół, gdzie znajdują się najcenniejsze malowidła:

- ▶ Gliwice – Ostropa, kościół pw. św. Jerzego (polichromia XVII i XVIII w.). Wśród przedstawień znajduje się między innymi postać Nierządnicy Babilonu siedzącej na bestii (Ap. 17.3-6). Obok niej widnieje przedstawienie śmierci jako białego kościotrupa. Dopiero po odsłonięciu tej polichromii (2013–2014) dowiedzieliśmy się skąd wzięło się powiedzenie „biały jak śmierć ostropska”.
- ▶ Sierakowice, kościół pw. św. Katarzyny (polichromia XVII w.). Wśród bardzo wielu przedstawień wypełniających całe wnętrze świątyni zwracają uwagę sceny z Apokalipsy znajdujące się w prezbiterium.
- ▶ Rudziniec, kościół pw. św. Michała Archanioła (polichromia XVII w.) – imponująca scena Sądu Ostatecznego zajmująca całą północną ścianę nawy. Uwagę przykuwa postać w centrum sceny na dole, przedstawiająca fundatora świątyni Wacława Pelkę, symbolicznie rozdartego między dobrem a złem. W dolnym prawym rogu przedstawiona jest paszcza potwora morskiego Lewiatana symbolizująca czeluście piekielne.
- ▶ Stara Wieś, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego – malowidła pochodzą z czterech epok historycznych: z czasów renesansu (XVI w.), baroku (XVIII w.), historyzmu (II poł. XIX) i Młodej Polski (z elementami neogotyckimi) z 1926 r.
- ▶ Łaziska, kościół pw. Wszystkich Świętych (polichromia 1560 r.) – we wnętrzu przeplata się 5 wątków: starotestamentowy, maryjny, fundacyjny, pasyjny i hagiograficzny. Najliczniej reprezentowany jest rzadko spotykany wątek fundacyjny, obejmujący najprawdopodobniej wizerunki rodziny Planknarów, będących fundatorami malowideł i kołatorami kościoła łaziskiego
- ▶ Kościół parafialny pw. św. Katarzyny w Rybniku-Wielopolu (polichromia 2. ćwierci XVI w.) – na stropach występuje wielobarwna dekoracja patronowa, z motywami zoomorficznymi, roślinnymi, architektonicznymi, heraldycznymi oraz geometrycznymi. Malowidła te wykazują podobieństwa do słynnych gotyckich dekoracji w kościele w Dębnie Podhalańskim

Wartości niematerialne:

Oprócz zabytków materialnych wyróżnia się również zabytki niematerialne (tradycje, podania, technologie, legendy). Wartości niematerialne bardzo często są ściśle związane z zabytkami materialnymi (np. technologia produkcji z halą przemysłową, czy historia postawienia krzyża pokutnego). Wartości niematerialne są chronione, podobnie jak materialne. W przypadku kościołów drewnianych są to legendy zwykle związane z lokalizacją.

Legendy i tradycje związane z miejscem:

- ▶ Jankowice Rybnickie, kościół pw. Bożego Ciała – historia księdza Walentyna z Rybnika (pień dębu, w którym ukrył Najświętszy Sakrament znajduje się pod ołtarzem w kościele); cudowne źródło „studzionka”
<http://www.jankowice.rybnik.pl/historia.html>
- ▶ Kaplica Konarzewskich w Istebnej – podobno w czasie II wojny światowej, w skrzyni ołtarza (mencie) ukrywali się partyzanci
- ▶ Koszęcin, kościół pw. Świętej Trójcy – legendy związane z eksponowanymi w kościele przedmiotami: uzda, „pazur raka”, pień drzewa; obok cudowne źródło
<https://www.trojca.com.pl/obraz-objawienia-trojcy-swietej>
- ▶ Belk, kościół św. Magdaleny
- ▶ Adalbert Holly (właściciel Belku od 1657 roku) był wielkim miłośnikiem kobiet. Podobno kazał się pochować przed wejściem do kościoła z jednej strony jako pokutnik – aby deptali po nim wchodzący, ale ponoć również – aby mógł dziewczętom pod spódnicę zaglądać
- ▶ Według legendy z kopca nad Bierawką do kościoła św. Marii Magdaleny prowadzi sekretne przejście
- ▶ Łaziska, kościół pw. Wszystkich Świętych – ślad po pocisku; w kwietniu 1945 pocisk artyleryjski przebił belki nawy i wpadł do wnętrza nie eksplodując, do dnia dzisiejszego zachowany jest otwór w ścianie, zabezpieczony szybą z namalowanym Okiem Opatrzności, w której upatrywano ocalenie od wybuchu
- ▶ Pietrowice Wielkie, kościół pw. Świętego Krzyża, Gliwice – Ostropa, kościół pw. św. Jerzego – pielgrzymki konne – każdego roku w poniedziałek wielkanocny odbywa się procesja konna do kościoła, prowadzona przez proboszcza parafii. W trakcie

procesji objężdża się pola, a na koniec organizowany jest konny wyścig

- Palowice, kościół pw. Trójcy Świętej – wizerunek kościoła w Leszczynach (budowla przeniesiona do Palowic) znalazł się na banknocie 20-złotowym zaprojektowanym przez Bank Polski na emigracji (1939 r.)

Historia, ochrona, konserwacja:

Kościół, które widzimy często nie są tymi, które pierwotnie wybudowano. Informacje o tych najstarszych zawarte są np. w kościelnych protokołach wizytacyjnych. Kościoły płonęły, niszczyły, były przebudowywane i rozbudowane. Dostawiano do nich wieże dzwonne. Kolejne świątynie stawiano czasem z wykorzystaniem belek po starszych obiektach. Obecnie wykonujemy różnego rodzaju badania konserwatorskie, aby poszerzyć naszą wiedzę o historii obiektu. Badania pozwalają stwierdzić np. kiedy kościół był wybudowany albo czy był malowany we wnętrzu.

Przykłady badań

- Badania dendrochronologiczne – badania wieku drewna (kiedy drzewo zostało ścięte) na podstawie układu słojów. Z belki wycinana jest próbka i ona jest badana przez fachowca (układ słojów w próbce porównywany jest z wzornikami). Takie badanie pozwala określić, kiedy było ścięte drzewo z którego pochodzi belka (co określa nam też rok budowy), a także gatunek użytego drewna.

Badania dendrochronologiczne pokazały, że najstarsze kościoły na szlaku datowane są na XV wiek.

- Badania na obecność polichromii – praca konserwatora przypomina pracę detektywa. Dawniej kościoły były we wnętrzu malowane. Potem z różnych powodów (np. z powodu zabrudzenia ścian – dawniej kościoły oświetlane były tylko świecami, czy zmieniającego się gustu) ściany na nowo malowano, czasem wiele razy. Teraz konserwatorzy ściągając cierpliwie poszczególne warstwy farby i sprawdzają, czy zachowały się pierwotne dekoracje malarskie. Jeżeli tak – odsłaniają je i poddają konserwacji.

Przykłady kościołów, których wnętrza w całości pokryte są bogatymi dekoracjami malarskimi: Sierakowice, kościół pw. św. Katarzyny; Żernica, kościół pw. św. Michała; Stara Wieś, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego; Łaziska, kościół pw. Wszystkich Świętych

Badania georadarowe – to badanie pozwala sprawdzić, czy np. pod kościołem są krypty. Polega na emitowaniu fali elektromagnetycznej w głąb ziemi, tam fala ulega załamaniu, odbiciu lub rozproszeniu, w zależności na co trafi. Antena odbiorcza odbiera odbite fale i je analizuje.

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Georadar>

<http://geospectrum.pl/pl/badania-geofizyczne/georadarowe/>

Badania mykologiczne – pozwalają stwierdzić jakie grzyby i drobnoustroje niszczą drewno i określić metody ich zwalczania. Wykonywane są np. po otwarciu krypt, aby konserwatorzy i badacze mogli bezpiecznie wejść do środka.

Przenoszenie kościołów

Jedną z metod zachowania zabytkowego obiektu jest jego przeniesienie w nowe miejsce. Działania takie podejmuje się w ostateczności, jeżeli nie ma możliwości zachowania obiektu in situ (w pierwotnym miejscu). Szczególnym przypadkiem jest przeniesienie obiektu do skansenu.

Przy przenoszeniu obiektu drewnianego stopniowo się go rozbiera opisując i numerując poszczególne elementy, następnie składa się go na nowo (jak z klocków) przy okazji wymieniając na nowe zniszczone części.

Na terenie województwa jest kilkanaście kościołów, które zostały przeniesione w nowe miejsce, są to np:

- Chorzów kościół pw. św. Wawrzyńca – kościół przeniesiony z Knurowa (1935–1938)

- ▶ Gliwice, kościół pw. Wniebowzięcia NMP (1925–1926 z Żębówic koło Olesna na Cmentarz Centralny do Gliwic, 1992–2000 przeniesiony z Cmentarza Centralnego na cmentarz żołnierzy francuskich, oba przy ul. Kozielskiej)
- ▶ Gwoździany, kościół pw. Nawiedzenia NMP (przeniesiony z Kościelisk, powiat oleski w latach 1976–1978)
- ▶ Istebna-Kubalonka, kościół pw. św. Krzyża (przeniesiony z Przyszowic 1957–58)
- ▶ Jastrzębie Zdrój, kościół pw. św. Barbary (przeniesiony z Wodzisławia Śląskiego Jedłownika 1974)
- ▶ Kaczyce, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (przeniesiony z Ruptawy 1971–72)
- ▶ Katowice, kościół pw. św. Michała (przeniesiony z Syryni 1938)
- ▶ Lubliniec, kościół pw. św. Anny (przesunięty w związku z budową drogi 1999–2001)
- ▶ Mikołów Borowa-Wieś, kościół pw. św. Mikołaja (przeniesiony z Przyszowic 1936–1938)
- ▶ Palowice, kościół pw. Trójcy Świętej (przeniesiony z Leszczyn 1981)
- ▶ Rybnik Ligocka Kuźnia, kościół pw. św. Wawrzyńca (przeniesiony z Boguszowic 1975)
- ▶ Rybnik Wielopole, kościół pw. św. Katarzyny (przeniesiony z Gieraltowic 1975 – 1976)

Czy kościoły drewniane kryją jeszcze jakieś tajemnice? (odkrycia w kościołach drewnianych)

Zdarza się, że nawet jeszcze w dzisiejszych czasach zabytki zaskakują nas swoimi tajemnicami. Do niespodziewanych odkryć może dojść podczas prac konserwatorskich, a czasem jest to zupełny przypadek. Przykładami odkryć, które miały miejsce w ostatnich latach są:

- ▶ Bobrowniki, kościół pw. św. Wawrzyńca – w trakcie prac konserwatorskich odkryto ukrytą w wieży butelkę, która zawierała list z 1946 roku (w którym opisane były zniszczenia wojenne)
- ▶ Ćwiklice, kościół św. Marcina – gdzie w wieży odkryto deski stropowe nawy zdobione polichromią oraz drzwi gotyckie, które służyły jako część podłogi. Dzięki badaniom dendrochronologicznym odkryto, że jest to najstarszy kościół drewniany w województwie śląskim – na dzisiejszy stan wiedzy (kościół w Sierotach jest kościołem drewniano-murowanym)
- ▶ Rudziniec, kościół pw. św. Michała Archaniola – ambona w kościele została złożona przez konserwatorów zabytków z fragmentów znalezionych na strychu plebanii
- ▶ Sierakowice, kościół pw. św. Katarzyny – okazało się, że pod warstwą farby olejnej, którą było wymalowane wnętrze kościoła znajduje się bardzo bogata dekoracja malarska z XVII wieku z licznymi przedstawieniami figuralnymi. Po kilkuletnich pracach konserwatorskich (prowadzonych w latach 2003–2010) została ona w całości odkryta i poddana pracom konserwatorskim
- ▶ Gliwice-Ostropa, kościół pw. św. Jerzego – odkrycie fragmentów dekoracji malarskich w nawie kościoła

Pomoce naukowe (linki, zdjęcia, filmy)

Strony poszczególnych kościołów w Wikipedii i galerie zdjęć w Wikimedia Commons (przekierowania są na stronach kościołów)

- ▶ https://pl.wikipedia.org/wiki/Kategoria:Drewniane_kościoły_w_województwie_śląskim
- ▶ strony poszczególnych kościołów w internetowej Encyklopedii wiedzy o Kościele katolickim na Śląsku
- ▶ https://silesia.edu.pl/index.php?title=Strona_główna
- ▶ <https://sad.slaskie.travel/> – opis szlaku
- ▶ <https://zabytek.pl/pl/kolejke/kościoły-drewniane-na-górnym-śląsku-zabytek.pl>
- ▶ (licencja CC-BY-SA) – opisy, zdjęcia 27 obiektów
- ▶ https://www.nid.pl/pl/Regiony/Śląskie/Zabytki_w_regionie/#Szlak_architektury_drewnianej_na_śląsku – o szlaku na stronie NID

Inne:

- ▶ <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/architektura-drewniana-w-polsce-wybrane-zagadnienia/#material-i-techniki>
- ▶ <http://www.kosciolydrewniane.pl/>
- ▶ <http://teatrnn.pl/drewnianyyskarb/>
- ▶ <https://jrokita.wordpress.com/drewniane-koscioly/charakterystyka-kosciolow-drewnianych/>

Pomysły na ćwiczenia

- ▶ znajdź najbliższe obiekty znajdujące się na Szlaku Architektury Drewnianej w Twojej okolicy – stwórz swoją trasę zwiedzania, wskaż, co chciałbyś szczególnie w nich pokazać turyście
- ▶ czy podobne szlaki są w innych województwach? Jakie inne szlaki tematyczne są w twojej okolicy?
- ▶ zaprojektuj szlak tematyczny w swojej miejscowości (praca pisemna lub plastyczna)
- ▶ opracuj oznakowanie graficzne (logo, symbol) utworzonego przez siebie szlaku

Bibliografia

- ▶ Adamczyk Irena i in., Drewniane kościoły i kaplice w Beskidach i okolicy, Czeski Cieszyń, 2009
- ▶ Adamczak Damian, „Na szlaku architektury drewnianej”, Chorzów 2004
- ▶ Halmer Damian, Ecclesia Linea nie zachowane kościoły drewniane Zabrze, Zabrze 2013
- ▶ Kubik Jacek, Kościoły drewniane na Śląsku, Gliwice 2018
- ▶ Ruszczak Grażyna, Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce, Warszawa 2007
- ▶ Ruszczak Grażyna, Kościoły na Śląsku z XV i początku XVI wieku (Bojszów, Gliwice, Księży Las, Łaziska, Łąca, Poniszowice), Warszawa 2012
- ▶ Matuszczak Józef, Kościoły drewniane na Śląsku, Wrocław 1975
- ▶ Matuszczak Józef, Z dziejów architektury drewnianej na Śląsku, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu Sztuka, 1971, zeszyt 5
- ▶ Matuszczak Józef, Studia nad kościołami drewnianymi na Górnym Śląsku, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu Sztuka, 1989, zeszyt 9
- ▶ Pleszyński Jerzy red., Drewniane kościoły Ziemi Gliwickiej, Katowice 2017
- ▶ Siemko Piotr, Nie zachowane kościoły drewniane Górnego Śląska, Katowice 2001
- ▶ Wieczorek Edward, Zabytkowe kościoły drewniane w województwie śląskim, 2003
- ▶ Słownik terminologiczny sztuk pięknych PWN
- ▶ Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego:

Tom I :

- Adrian Poloczek, Konserwacja polichromii w kościele pw. św. Michała w Żernicy k. Gliwic
- Aleksander Konieczny, Sprawozdanie z badań dendrochronologicznych zabytkowych kościołów w województwie śląskim przeprowadzonych w 2008 roku

Tom II:

- Aleksander Konieczny, Badania dendrochronologiczne zabytkowych kościołów drewnianych w województwie śląskim w 2009 roku

Tom III:

- Dawid Gmintruk, Przysłupowa chalupa z Golezowa w Górnośląskim Parku Etnograficznym w Chorzowie
- Irena Kontny, Ratowanie drewnianego kościółka w Żernicy
- Anna Sypek, Kościół pw. św. Mikołaja w Truskolasach. Prace konserwatorskie w latach 2006–2010

- Anna Szadkowska, Polichromie w kościele pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Sierakowicach
- Ewa Caban, Kościół pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela i Matki Boskiej Częstochowskiej w Poniszowicach
- Tom IV:
- Ewa Caban, „IN HONOREM SANCITE CRUCIS”. Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Starej Wsi
- Irena Kontny, Kościół w Łaziskach – odkryta na nowo gotycka świątynia
- Aleksander Konieczny, Badania dendrochronologiczne zabytków architektury drewnianej w województwie śląskim w latach 2010–2011
- Tom VII:
- Michał Konieczny, Odkrycie dekoracji malarskiej w prezbiterium kościoła parafialnego w Jankowicach Rybnickich
- Tom VIII:
- Ewa Caban, Nie tylko „kurz i pajęczyny”. Prace konserwatorskie w kościele pw. św. Bartłomieja w Smolnicy
- Marta Dąbrowska, Ecclesia de Czencina – kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Ciężynie. Prace konserwatorskie przy wyposażeniu świątyni
- Tom IX:
- Aleksandra Bednarska, Prace konserwatorsko-remontowe przy konstrukcji drewnianego kościoła pw. św. Idziego w Zrebicach
- Barbara Klajmon, Prace remontowo-konserwatorskie w kościele pw. św. Marcina w Ćwiklicach
- Anna Ostrowska, Smok, nierządnicza i stara skrzynia. Odkrywanie historii kościoła pw. św. Jerzego w Gliwicach-Ostropie
- Anna Sypek, Maria Góralczyk, Prace konserwatorskie przy wyposażeniu w prezbiterium i kaplicach w kościele parafialnym pw. Matki Bożej Królowej Różańca Świętego w Boronowie
- Łukasz Konarzewski, Kaplica pw. Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej na Buczniku w Istebnej
- Ewa Caban, Ikonografia ołtarza w kaplicy Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej w Istebnej
- Aleksander Konieczny, Badania dendrochronologiczne zabytków architektury drewnianej w województwie śląskim w latach 2012–2013

inne

- ▶ Bajon-Romańska Małgorzata, Jak budowano drewniane kościoły w średniowiecznej Małopolsce, Wrocław 2008
- ▶ Brykowski Ryszard, Drewniana architektura kościelna w Małopolsce w XV wieku, Wrocław 1981
- ▶ Kornecki Marian, Kościoły drewniane w Małopolsce, Kraków 1999
- ▶ Krassowski Witold, Architektura drewniana w Polsce, Warszawa 1961

Inne pomysły na uatrakcyjnienie zajęć

- ▶ Wydruk 3D modelu kościoła z plików umieszczonych na stronie ETNO-BRYK